SVENSK NUMISMATISK TIDSKRIFT

DECEMBER 8 • 2011

Förnämliga regentporträtt på våra mynt
Gorius målare – den förste kände myntgravören i Sverige
Mynt funna på kyrk- och marknadsplatsen i Årsilla
Debatt: Dags att vidga vyerna inom numismatisk forskning
Lyckosedlar

Pris 30 kr

AURUM AUKTIONER AB
stockholm

Myntauktioner i Stockholm

Inlämning pågår!

Vi söker alltid kvalitetsmynt, sedlar, medaljer, polletter, ordnar..

Tel. 08-660 20 70, vard. 9-13, info@aurumauktioner.se
www.aurumauktioner.se

MYNTAUKTIONER i Sverige AB

Auktion 6
10 mars 2012
Polen-Elbing-avdelning

Thorn. Taler 1629, s. k. Brandtaler.

Ex Sven Svensson.

För ytterligare information, besök
www.myntauktioner.se

Innehåll SNT 8 • 2011 Sid.

Artiklar och notiser

Förnämliga regentporträtt på våra mynt 172
När alla tillgångar och skulder skulle deklareras 179
Gorius målare – den förste till namnet kände myntgravören i Sverige 180
Mynt funna på kyrk- och marknadsplatsen Årsilla i Ångermanna lappmark 182
Oväntad myntskatt 183
Visa tillägnad N. L. Rasmusson [1970] 187
Sedelförfalskarnas konung – J. A. Skog 188
Lyckosedlar 189
Lätt att bygga eget stativ för myntfoton 189

Stående rubriker

Pressklipp 1889 *Vem var C. W. D.?* 179
Debatt *Dags att vidga vyerna inom numismatisk forskning* 184
Nytt om böcker *Avhandling om Lödöses uppgång och fall* 186
Personalia *Gunnar Holsts prismedalj 2011* [Mark Blackburn] 188
Aktuella auktioner 170, 191, 192

Omslag

Motiv på nyårskort skickat från Kiruna till Junsele i slutet av 1800-talet. Det frankerades med ett 10-öres frimärke med Oscar II:s bild (1872-1907) och stämplades troligen den 29 december på 1870-talet. Tio öre kostade det nämligen att skicka ett brevkort åren 1873-1876. Avsändaren önskar mottagaren ett gott nytt år, ett nytt år som kanske är liktydigt med en börs full med pengar. Den lille pojken (?) framför den just uppgående solen samt det ännu inte påbörjade timglaset förstärker känslan av att något nytt är på väg. Konstnär: Thorsten Johansson (sign. Th. J.). Mer om nyårskort finns att läsa i SNT 2009:8 samt om lyckosedlar i allmänhet på sidan 189 i detta nummer.

SKANNING: MGL.

SVENSK NUMISMATISK TIDSKRIFT

ges ut av

SVENSKA NUMISMATISKA FÖRENINGEN

i samarbete med

KUNGL. MYNTKABINETTET

Föreningens kansli:
Banérgatan 17 nb
115 22 Stockholm
Tel. 08–667 55 98
Måndagar
kl. 10.00–12.00, 13.00–16.00
Fax 08–667 07 71
info@numismatik.se

Plusgiro 15 00 07-3
Bankgiro 219–0502
Svenska Handelsbanken

Chefredaktör och ansvarig utgivare:
Monica Golabiewski Lannby
monica@numismatik.se

Prenumerationer:
Pris 200 kr/år (8 nr)
Medlemmar erhåller tidningen automatiskt

SNT trycks med bidrag från Gunnar Ekströms stiftelse för numismatisk forskning samt Sven Svenssons stiftelse för numismatik.

För insänt ej beställt material ansvaras ej. SNT:s texter och bilder lagras elektroniskt och publiceras i pdf-format på SNF:s och KMK:s hemsidor. Den som sänder material till SNT anses medge elektronisk lagring/publicering.

Tryck:
Litografia Alfa Print AB

ISSN 0283-071X

Föreningens aktiviteter

DECEMBER 2011

7 **Julfest**
Plats **Banérgatan 17**
18.00 Föreningens traditionella julfest med glögg, lussekatter, julgodis och frågesport.

Välkomna!

Dyka slantar; Kasta vantar
Sislas barnsöl; Klappa brud;
Brude kransen; Björnedansen;
Göra vispar; Klappa fru;
Rip, rap, tali; Sörja Mali;
Skrubba käring och Flå katt;
Skjuta ruggor; Skapa styggor;
Tända ljuset; Söka skatt.

Ur akademisk avhandling år 1750 om julelekar

VÅREN 2012

Svenska Numismatiska Föreningens aktiviteter under våren presenteras i SNT 2012:1 som kommer ut första veckan i februari.

Kungl. Myntkabinettets verksamhet

Kungl. Myntkabinettet kommer i år att delta i "Gamla stans levande julkalender". Lucköppningen arrangeras sedan 2005 av Mäster Olofsgården. Traditionellt inleds varje lucköppning med en fanfar och därefter framförs ett musikstycke och en dikt eller berättelse samt ett tal. Se mera om dessa julararrangemang på deras hemsida: www.masterolofsgarden.se. Den 7 december kl. 18.00 är det KMK:s dag att stå för lucköppningen. Museet kommer att vara öppet till 19.30 denna kväll.

I början av nästa år inleder KMK en förstudie för att undersöka möjligheterna att ta fram en större vandringsutställning om kontakterna mellan Skandinavien och Kalifatet under vikingatiden med utgångspunkt från skattfynden. I Sverige har hittills omkring 85 000 islamiska mynt påträffats. Förstudien finansieras av Utrikesdepartementet.

Vårens ekonomiföreläsningar inleds förhoppningsvis den 1 februari 2012 och fortsätter under åtta onsdagar fram till den 25 april. Se kommande program på hemsidan.

Tumba Bruksmuseum anordnar – liksom KMK – julaktiviteter för barn och vuxna. Se respektive hemsida.

Svenska Numismatiska Föreningen
Adress: Banérgatan 17 n.b. Buss 4, 44; T-bana Karlaplan.
Kansli: Besökstid: måndagar kl. 10–12, 13–16.
Stängt: midsommar – 1 september; jul- och nyårshelgerna.
www.numismatik.se

Kungl. Myntkabinettet
Adress: Slottsbacken 6. Buss 2, 43, 55, 59, 76; T-bana Gamla stan.
Utställningar: måndag – söndag kl. 10.00-16.00.
Numismatiska boksamlingen: torsdagar kl. 13.00-16.00.
www.myntkabinettet.se

Tumba Bruksmuseum
Adress: Sven Palmes väg 2, Tumba. Pendeltåg; buss 725.
Utställningar: sept. – maj, lörd.–sönd., juni – aug. tisd.–sönd., kl. 11.00-16.00.
www.tumbabruksmuseum.se

Förnämliga regentporträtt på våra mynt

Av Monica Golabiewski Lannby

Den 14 november visade SVT Utbildningsradion programmet *Medialized – The power of pictures*. Kungl. Myntkabinettet skulle bidra med regentporträtt på våra mynt. De visades endast helt kort i programmet och presenterades av Dick Harrison. De många gånger förnämliga avbildningarna är värda att studeras närmare. Som åtminstone vi myntintresserade väl känner till finns inga regelrätta porträtt på mynt vare sig under vikingatid eller medeltid. Men de speglar ändå samtidens överklassmode och andra uttryck. Övriga bildframställningar som förekommer på våra mynt är oftast symboler för kungamakten.

FÖRST UT PÅ MYNT
Olof skötkonung ca 995-1022

1. Sigtuna, 1 penning. Kung i Sigtuna. Ca 995.

1.

SVT ville absolut ha med ett Olofmynt i programmet. Denne vår äldste myntkung kan förstås näppeligen ha sett ut som på myntet. Att en maktperson överhuvudtaget accepterade en sådan bild var förstås att den aldrig skulle förknippas med honom själv. Men myntet utgör ändå ett av våra första med en regentbild, eller snarare en symbol för makthavaren och myntherren. Och det var så det började här i vårt land och följer en gammal tradition som används än i dag.

Vi ser en stiliserad, vänstervänd bröstbild av en kung med spira. Myntmästare var Godwine, vilket framgår av frånsidans inskrift. Punsar och stampar tillverkades av hantverkare under hans överinseende. Frånsidan visar ett kors, i vars vinklar C R V X.

Ref.: Malmer 2010 nr 2 och s. 31.

2. Gustav I. 1542.

3. Gustav I. 1559.

GUSTAV I OCH HANS SÖNER
Gustav I Vasa 1523-1560

2. Svartsjö, 1 daler 1542.

Myntverket hade år 1540 flyttat från Stockholm till Svartsjö slott på Svartsjölandet i Sånga socken, Uppland. Först 1541 kunde själva myntningen påbörjas där. Under hela den tid som Svartsjö stod för myntpräglingen var Hans Hansson myntmästare (1541-1550) där.

Vårt allra första mynt med en mer eller mindre porträttlik bild av makthavaren är den ¼-gyllen som präglades för Gustav Eriksson som riksföreståndare år 1522. Men den tar jag inte upp här utan har i stället valt den så kallade Salvatorsdalern. Det är Frälsarens bild på frånsidan som har lett till benämningen.

Förlageteckningen till både själva kungaporträttet och frånsidans bild tros vara gjord av målaren och kopparstickaren Jakob Binck (cirka 1500-1568/1569) från Köln och anses vara ett av våra allra vackraste myntporträtt.

Gustav var född omkring 1496, på bilden är han alltså cirka 46 år gammal. Håret är kort och rakt avklippt både i nacken, på sidorna och i pannan. Än i dag benämner man en sådan klippning "dalafrisyr" eller till och med "Gustav Vasa-frisyr". Skägget är kort och han har långa, hängande mustascher. Att visa kungakronan på mynt är en fortsättning på den medeltida traditionen men som senare ska komma att försvinna. Här sitter den högt på hjässan.

Jakob Binck ska ha utfört ett porträtt av kungen 1542, men där han är avbildad i civila kläder. Den tavlan tillhör Uppsala universitets konstsamling, men exemplaret är sannolikt en kopia från sent 1500-tal. Binck var utlånad från den danske kungen Kristian III som hovmålare för ett halvår, 1541/1542.

Myntet graverades av stämpelsnidaren Ulrik från Nürnberg, som när denna daler utgavs var ensam ansvarig för graveringen i Svartsjö (1541-1545). Av detta mynt slogs första året 27 758 exemplar, under följande år betydligt fler. Det är uppenbart att Gustav I inte bara av ekonomiska skäl gärna spred denna daler med den vackra bilden av honom själv.

Kungen ses i profil, iklädd rustning, kronan är låg och öppen. Kronan representerar kunglig makt, ära och värd-

2.

3.

4.

5.

6.

ighet. I händerna bär han svärd och riksäpple. Svärdet visar kungens uppdrag att beskydda de goda och straffa de onda. Äpplet är symbolen för den andliga makten, det goda och kristna riket och ska visa att regenten fått sin makt av Gud. Den fjärde riksregalien, spiran, som fanns med på de medeltida mynten men inte här, är däremot symbol för den världsliga makten. Kungens högra arm vilar på stora riksvapnet i vilket infogats Vasadynastins vapen. Genom Gustav I hade Sverige omvandlats från valrike till arvrike och kungens äldste son var tronarvingen. Hela kungabilden bryter såväl den inre ringen som omskriften.

Ref.: SM 155; Lagerqvist 1996 s. 29f; Wiséhn 2010 s. 58-59.

3. Stockholm, 1 daler 1559.

Efter tiden i Svartsjö hade myntverket flyttat tillbaka till Stockholm och verksamheten där påbörjades år 1556 efter ett långt uppehåll. Däremellan hade myntproduktionen förutom i Svartsjö också legat i Västerås.

Den sista dalermyntningen för Gustav I ägde rum 1559. Till skillnad mot föregående dalermynt visas den nu sjutton år äldre kungen med långt skägg. Pannan är helt befriad från den gamla luggen, säkert beroende på ett numera högt hårfäste, han är här omkring 63 år gammal. Kronan vilar nästan på öronen. Han bär rustning, riksäpple och svärd. I övrigt bygger framställningen mycket på föregående dalermynt.

Porträttet tillskrivs den flamländske skulptören Willem Boy (cirka 1520-1592). Boy var född i Mechelen som Guillaume Boyen och verksam som arkitekt, bildhuggare och målare. Han är den som utfört reliefen av Gustav I på Gripsholms slott samt kungens gravvård i Uppsala domkyrka men även andra kungliga gravvårdar. Han har även målat det välkända porträttet av Gustav I i helfigur samt deltagit i uppförandet av ett flertal större byggnadsverk, bland andra Stockholms gamla slott och Svartsjö slott.

Denna daler utgavs i endast 5 900 exemplar. Myntmästare i Stockholm

4. Erik XIV. 1561.

5. Sigismund. 1594.

6. Gustav II Adolf. 1617.

var då Jost Höjer (1556-1566). Ett år senare avled kung Gösta, som han också skrev sig som.

Ref.: SM 105; Lagerqvist 1996 s. 32.

Erik XIV (1560-1568)

4. Stockholm, 2 daler 1561.

Kungen med sitt långa, kluvna skägg och hängande mustascher ses iförd rustning och med svärd och riksäpple i vardera handen. Håret är kort och verkar något lockigt. Här är han 28 år gammal och nyligen krönt till kung. Hans far var Gustav I.

Den krona han bär på bilden var då nytillverkad (av den flamländske guldsmeden Cornelis ver Weiden) till kröningen i Uppsala domkyrka 29 juni 1561. Till skillnad mot faderns är den försedd med byglar. Beslutet om att införa denna nya, slutna krona hade tagits av Erik själv. Den är än i dag vår kungakrona men bärs inte längre av regenten utan är utställd som museiföremål i Skattkammaren på Stockholms slott. Stora riksvapnet, som Gustav I visade under sitt porträtt på myntens åtsida, ses här på frånsidan i stället för Salvatorsbilden.

Erik hade låtit flamländska guldsmeder tillverka nya, kostbara riksregalier, krona, spira, nyckel och riksäpple. Vem som är konstnären bakom det första myntporträttet av honom finns inga uppgifter om. Men det var Erik som beställt faderns gravmonument av den flamländske Willem Boy och möjligen är det också han som utfört förlagan till detta dalermynt från 1561. Att låta armbågen och handen som omsluter riksäpplet ligga utanför den inre ringen ger kungabilden en annan karaktär och mera personlig framtoning än på tidigare mynt.

Myntmästare i Stockholm var Jost Höjer. Summan dalermynt slagna år 1561 uppgick till så mycket som 50 000 daler. Kungen behövde pengar.

Ref.: SM 3; Ekstrand 1991 s. 17; Lagerqvist 1996 s. 38f; Sundquist 1999 s. 141.

Sigismund (1592-1599)

5. Stockholm, ½ mark / 4 öre 1594.

Sigismunds markmynt med porträtt kom 1593, ½ mark 1594. Detta mynt slogs även med högre silverhalt och som tjockmynt detta år, troligen till kröningen av honom och hans gemål i Uppsala domkyrka den 19 februari samma år, där man vet att kastpenningar förekom.

Sigismund ses krönt, i profil utan de på dalern förekommande rustningen eller svärdet och riksäpplet. I stället bär han civila plagg med den då moderna pipkragen. Håret är kort och bakåtkammat. Han har pipskägg och korta mustascher. De långa skäggens tid var uppenbarligen förbi, de sista förekom på fadern Johan III:s mynt.

Sigismunds mynt slogs enligt myntförordningen 1 januari 1594, utfärdad av honom själv, vilken utgör vår första illustrerade förordning. Det var fornforskaren Johannes Bureus (1568-1652) som stod bakom dessa myntavbildningar i form av träsnitt. Han blev långt senare, år 1630, vår förste riksantikvarie.

Myntgravörerna hette Henrik och Wulf. En samtida konstnär och kopparstickare som målat porträttet av hertig Karl och som anses ha gjort förlagorna till dennes dalermynt 1594 är den tidigare i Nürnberg verksamme Hieronymus Nützel. Att kungen valt detta mynt som kastpenning vid kröningen är ju ett starkt belägg för att porträttet var av honom godtaget till den viktiga ceremonin. På myntet är han 28 år gammal och även kung av Polen.

Myntmästare i Stockholm var vid denna tid guldsmeden Gillis (Julius) Coyet den äldre (1574-1602). Myntupplagan anges inte, men den var mycket låg.

Ref.: Gillingstam 1969 s. 92; SM 10a; Rasmusson 1970 s. 211f; Lagerqvist 1993; Hemmingsson 1995; Lagerqvist 1996 s. 54; Sundquist 1999 s. 142.

STORMAKTSTID

Gustav II Adolf (1611-1632)

6. Stockholm, 1 riksdaler 1617.

Denna riksdaler var en av de första som gavs ut efter myntreformen 1604, när dalern med 25,6 g finsilver skulle börja benämnas riksdaler och överensstämma med motsvarande internationella silvermynt. Det var också i detta mynt som Älvsborgs lösen skulle betalas. Ännu dröjde det några år innan våra första kopparmynt utgavs.

Kungen är på denna riksdaler avbildad med krona. Han hade krönts

7.

8.

9.

10.

11.

12.

13.

14.

15.

den 12 oktober 1617, 23 år gammal, och innan dess bär han ingen krona på myntframställningarna. Det finns ett flertal typer av dessa första enriksdalrar, alla med Salvatorsfiguren på frånsidan. Ingen av dem har någon känd förlaga. Kungen har det korta, tunna pipskägg, som man också kan se på samtida målningar av honom, samt mustascher. Han är klädd i harnesk med spetskrage och bär de sedvanliga riksregalierna svärdet och äpplet i händerna. Till skillnad mot sina föregångare, utom fadern Karl IX, avbildas han i vänster profil. Porträttet håller sig nästan i sin helhet inom den inre ringen.

Myntmästare i Stockholm då var guldsmeden Gillis Gillisson Coyet den yngre (1614-1626). Det var alltså han som av konungen fick i uppdrag att börja tillverka de första kopparmynten i Säter 1624.

Ref.: SM 26; Lagerqvist 1996 s. 77f; Sundquist 1999 s. 143; Wiséhn 2007.

Kristina (1632-1654)

7. Troligen Riga. 1 dukat 1645.

Det var ännu några år kvar till Westfaliska freden (1648). Denna dukats präglingsort har diskuterats fram och tillbaka. Men den har troligen slagits i Riga på svenska regeringens uppdrag. Där hade regeringen inrättat ett myntverk år 1644 och slutit ett kontrakt med myntmästaren Marsilius Philipson i syfte att – utan ersättning och med stadens styresmäns ogillande – prägla guldmynt för Sveriges räkning.

Drottningen – 19 år då myntet slogs 1645 – framställs i en något vänstervänd bröstbild. Hennes klänning når högt upp på halsen, om vilken hon bär ett kort pärlhalsband. Långt bak i sitt långa, utslagna hår kammat i sidobena, har hon en hårkam eller ett diadem, inte helt olikt en mindre krona som det framställts här. Om jag inte ser helt fel bär hon också pärlörhängen som skymtar fram genom det hängande håret.

Som vi kan se på detaljbilden så är ibland ambitionen att göra ett vackert guldmynt högre än det faktiska resultatet.

Ref.: SB 37; Ulonska 1992 s. 6; Lagerqvist 1996 s. 106; Hagander 2, s. 62.

7. Kristina. 1645.

8. Kristina. 1650.

9. Karl XI. 1662.

8. Stockholm. 1 mark / 8 öre 1650.
Myntverket hade åren 1639-1641 tillfälligt flyttat till Sala på grund av pestens utbrott i Stockholm. Utmyntningen av mynt måste ju fortgå och året när just detta mynt slogs var myntverket sedan länge tillbaka i huvudstaden. Av enmarken hade flera typer präglats. Drottningen var född 1626 och när de allra första markmynten utgavs 1634 var hon endast åtta år gammal. Det mynt vi ser här slogs första gången 1649, när hon var 23 år fyllda. Hon hade just genomdrivit att kusinen Karl Gustav skulle bli hennes efterträdare. Sannolikt hade hon redan då insett att hon skulle bli utan egna tronarvingar och att hon inte ens ville gifta sig och få barn.

Vi ser drottningen (ännu okrönt, det blev hon 20 oktober 1650) i profil iförd en vackert draperad klänning eller dräkt men inte överdrivet majestätisk i mitt tycke. På huvudet har hon en lagerkrans i det uppsatta håret, som hålls samman med ett hårnät i nacken. Den urringade klänningen avslöjar en nu något rundnätt ung kvinna. Man kan konstatera att bilden skiljer sig avsevärt från de försök till förskönande porträtt på övriga mynt. Formen är mycket tilltalande och klassisk. Från och med nu börjar man mer och mer frångå den inre ringen som skiljer porträtt från omskrift.

Det var den franske medaljgravören Erich Parise (verksam 1649-1666) som stod bakom denna bild. Kristina var trött på sitt ”elaka konterfej” på mynten, som hon uttryckte sig och kallade till sig Parise. Han gjorde en enkel, stram och får man förmoda porträttlik bild av den unga drottningen. Han utförde även medaljer över Kristina och senare över hennes efterträdare, Karl X Gustav.

Daniel Markusson Kock var myntmästare i Stockholm under denna tid (1646-1650). Längst ner på frånsidan ses hans initialer D K. Antalet utgivna mynt av typen är okänt.

Ref.: SM 77; Lagerqvist 1996 s. 99.

KARLARNA OCH EN SYSTER

Karl XI (1660-1697)

9. Stockholm. 1 dukat 1662.
Den av Kristina utnämnde tronföljaren Karl X Gustav blev inte långvarig på tronen. Sonen, som också hette Karl, efterträdde honom redan 1660. Den myntbild vi ser här fanns även på dukaten från 1660, då han var endast fem år gammal. Den lille kungen bär mantel och har en lagerkrans på sitt långa hår. Ingen krona, först den 28 september 1675 skulle han krönas.

Detta fina barnporträtt kan vara utfört av medaljgravören Erich Parise (1649-1666). På frånsidan ses inom en oval initialerna G W, som står för Göran Wagner, myntmästare i Stockholm 1658-1664. Dukaterna slogs detta år i 4 255 exemplar.

Karl XI regerade ända till 1697 och hans myntporträtt förändras med stigande ålder. Valören utgavs 1662-1695 i en mängd varianter. De gravörer som utförde stamparna har inte signerat sina verk och därför kan man inte vara säker på upphovsmännen till de olika porträtten.

Förutom den ordinarie gravören vid myntverket var förstås flera personer verksamma. En av lärlingarna under 1660-talet var till exempel Arvid Karlsteen (1647-1718) som senare skulle bli både medaljkonstnär och myntgravör. Han blev så småningom adlad av Karl XI.

Ref.: SM 2; Westermark 1986; Lagerqvist 1996 s. 123.

Karl XII (1697-1718)

10. Stockholm. 8 mark 1700.
På detta silvermynt ses Karl XII iförd barocktidens allongeperuk samt harnesk med mantelveck. Inget skägg och ingen krona.

Det krönta kungahuvudet på mynt försvann med de tjocka perukerna. Allongeperuken var avsedd för män. Modet hade uppstått vid Ludvig XIV:s hov i Frankrike vid 1600-talets mitt och var populärt över hela Europa. Vad man inte ser på myntporträttet är att peruken är delad mitt på hjässan. Håret skulle resa sig som vingar, eller horn, kring mittbenan och falla ner i ett svall av lockar. Intrycket skulle vara makt och värdighet. Värmen under den tjocka peruken gjorde att det egna håret därunder rakades bort.

Kungen som föddes 1682 var här 18 år gammal. Förlagan bakom por-

9. Karl XII. 1700.

10. Karl XII. 1714.

11. Ulrika Eleonora. 1719.

trättet är okänd. Men gravören kan ha varit Arvid Karlsteen, som tjänstgjorde vid myntverket i Stockholm 1681-1718, eller Carl Gustaf Hartman, anställd 1699-1738.

Signaturen H Z på vardera sidan om skölden på frånsidan vittnar om att myntmästaren Henrik Zedritz styrde på Stockholms myntverk 1700-1706. Antalet slagna 8-marker detta år var 6 284 stycken.

Ref.: SM 34; Lagerqvist 1996 s. 142f.

11. Stockholm. 1 dukat 1714.
Från 1707 års myntning försvann peruken från kungens alltid i profil framställda bröstbild. På denna dukat har han bakåtstruket hår, som är långt i nacken, han är klädd i harnesk med mantelveck. Karl XII hade tidigt håravfall, blev faktiskt nästan skallig. Han är här 32 år gammal.

Hovpredikanten Jöran Nordberg beskrev kungens frisyr så här:

”När hans Majestät Anno 1700 reste ifrån Sverige, brukade han Peruque, efter huvudet var ifrån barndomen vant därvid, och hårväxten var ej särdeles stark. Men under första expeditionen till Pernau lades Peruquen alldeles av; håren blevo kort skurna, och dem kammade hans Majestät sedan uppåt."

Här är det den nu åldrade Arvid Karlsteen som utfört porträttet. Men det som senare gjordes av Johan Carl Hedlinger i samma stil anses vara de bästa i hela serien myntporträtt på Karl XII, trots att han aldrig lär ha sett kungen i levande livet.

Att det var Lorentz Careelberg som var myntmästaren (1706-1722) framgår av frånsidans initialer L C under den nedersta av de tre kronorna. Utgåvan uppgick till 15 724 dukater detta år.

Ref.: SM 16; Lagerqvist 1996 s. 143.

Ulrika Eleonora (1719-1720)

12. Stockholm. 1 dukat 1719.
Vår andra regerande drottning med myntporträtt är Karl XII:s syster Ulrika Eleonora, som regerade endast ett par år för att därefter överlämna tronen till sin make Fredrik. Hon var trettio år när brodern stupade.

På denna dukat, som även finns med årtalet 1720, ses hon i profil, bar hals och mantelveck på den djupringade klädedräkten. Hon hade krönts i mars 1719 men på myntet bär hon ändå ingen krona. Den traditionen var nu förlegad. På frånsidan ses drottningens monogram. Hennes lockiga hår är uppsatt och löst sammanhållet med ett litet pärlband i nacken. Vid kröningen beskrivs hennes frisyr så här: "med blotta Hufwudet flätadt hängande tre Lockar af håret på ryggen". Och det är så hon delvis framställs på myntet.

Det var Johan Carl Hedlinger som utförde detta porträtt. Han hade också gjort hennes företrädares myntporträtt under dennes sista år i livet liksom han fortsatte under Fredrik I. Man kan se att Ulrika Eleonora inte är helt olik sin bror, Karl XII. Hedlinger anses vara 1700-talets främste medaljkonstnär. Drottningen, liksom brodern, dog barnlös.

Myntmästare i Stockholm var fortfarande Lorentz Careelberg. Hans initialer L C ses på vardera sidan av den nedersta av de tre kronorna, alldeles under drottningens krönta, vackert utförda monogram. Denna dukat slogs i 6 614 exemplar.

Ref.: SM 2; Ekstrand 1991 s. 58; Lagerqvist 1996 s. 156.

GUSTAVIANSKA TIDEN

Gustav III (1771-1792)

13. Stockholm. 2/3 riksdaler 1779.
Gustav III var son till den år 1743 utvalde tronföljaren Adolf Fredrik. Gustavs halsbild i profil visas alltid från höger sida, tinningen på hans vänstra var nämligen något intryckt redan från födseln.

Hans frisyr kallas hårpiska eller stångpiska och var högsta mode för herrar under 1700-talets senare del. Nackhåret samlades, ofta med hjälp av löshår, till en piskliknande fläta i nacken och hölls hårt ihop med en metalltråd och däröver täckande svarta band. Den supermoderna frisyren är väldigt tydlig på bilden. Det långa håret verkar vara hans eget.

Kungen har framställts som mycket elegant och med högt huvud. Kanske var det hans rätta karaktär.

13. Gustav III. 1779.

14. Karl XIV Johan. 1828.

15. Carl XVI Gustaf. 2006.

Porträttet på alla cirkulerande mynt fram till 1787 under Gustav III tillskrivs konstnären Gustaf Ljungberger (1774-1787). Efter honom tillträdde Carl Gustaf Fehrman. Myntmästare var Olof Lidijn (1773-1819), vars initialer O.L. ses ovanför årtalet på frånsidan. Här ser vi också lilla krönta riksvapnet inom serafimerkedjan.

Ref.: SM 58; Lagerqvist 1996 s. 206.

BERNADOTTER

Karl XIV Johan (1818-1844)

14. Stockholm. 1/6 riksdaler 1828.

Karl XIV Johan var vår förste Bernadotte på tronen, utvald till tronföljare 1810. På myntet ses hans halsbild där adamsäpplet är framhävt. Det mörka, nästan pudelliknande tjocka och lockiga håret, är något bakåtstruket. Tycker mig också kunna se korta polisonger. Långa sådana var moderna på den tiden, det kan man också se på andra porträtt av honom.

Karl XIV Johan föddes i Frankrike 1763 som Jean Baptiste Bernadotte. När detta mynt utgavs var han alltså redan 65 år gammal. Är det verkligen möjligt att han bevarat sitt tjocka hår så länge eller var det hans önskan att använda en äldre bild? Märta Helena Reenstierna beskrev honom som en mycket älskad, vänlig och "vacker herre". Men han var också något fåfäng. Insmugen bland lockarna bar han nämligen en tupé för att dölja sin begynnande flint.

Framställningen av kungen har gjorts på samma djärva sätt som den på Karl XII:s mynt, på vilka han inte längre bär peruk. Myntgravör var medaljkonstnären Lars Grandel (1750-1836). Det var också Grandel som graverade jubileumsmyntet 1821 till minne av Sveriges befrielse 1521.

Myntmästare var Christopher Borg (1821-1837), vilket framgår av initialerna C.B. längst ner på frånsidan, som visar krönta, stora riksvapnet och serafimerkedjan. Antalet utgivna mynt i denna valör är okänt.

Ref.: SM 57b; Ekstrand 1991 s. 120; Lagerqvist 1996 s. 243; Lagerqvist 2005 s. 159.

Carl XVI Gustaf (1973-)

15. Eskilstuna. 10 kronor 2006.

Vår nuvarande regent är ättling till vår förste Bernadotte, Karl XIV Johan. Kungen önskade själv vid sekelskiftet 2000 få sitt porträtt utbytt mot ett som bättre överensstämde med hans ålder. Han är född 1946.

Mynten med det nya porträttet började ges ut 2001, då han var 55 år gammal. Det är medaljkonstnären och skulptören Ernst Nordin som står bakom detta porträtt, signaturen EN ses strax under halsavskärningen. Nordin är också känd som modellör av jubileumsmynt. Sedan länge anges riksbankschefens initialer på mynten, här på frånsidan SI som i Stefan Ingves, i stället för ett eventuellt myntmästarmärke. Frånsidans bild består av de tre kronorna lagda på valörsiffran 10 (kronor). Myntorten Eskilstuna anges med ett E.

Kungen har här ett något tunnare hår än på äldre myntbilder utgivna under hans regeringstid. Det är bakåtkammat och endast i nacken framgår hans tidigare så lockiga hår.

Sedan 1968 utges inte längre reguljära kronmynt i silver. Tiokronan består, trots den folkliga benämningen guldtia, av en mässingslegering. Tillverkningsmetoden är också försämrad, vilket framgår tydligt när man ser myntet i förstoring.

Ref.: Lagerqvist 2001.

FOTO: GABRIEL HILDEBRAND.

Litteratur

Ekstrand, G.: *Kröningsdräkter*. 1991.

Felder, P.: *Medailleur Johann Carl Hedlinger 1691-1771. Leben und Werk*. 1978.

Gillingstam, H.: Myntmästaren Antoni Grott och guldsmeden Antonius de Croeck. *Nordisk Numismatisk Årsskrift* 1968 s. 88-93. 1969.

Hagander 2 = *Schweden und seine Besitzungen. Die Sammlung Julius Hagander*, Teil 2. *Auktion 196.* Kap. Die Münzstätte der schwedischen Regierung in Riga (s. 62f). 2011.

Hemmingsson, B.: Johannes Bureus som förlagetecknare än en gång. *SNT* 1995:6 s. 154-155.

Lagerqvist, L.O.: Sveriges äldsta myntporträtt? *Den ljusa medeltiden*, s. 133-144. 1984.

— Myntförordningen 1594. *SNT* 1993:1 s. 15.

— *Sveriges och dess forna besittningar guldmynt och riksdaler från Gustav I till Carl XVI Gustaf. Samling Julius Hagander.* 1996.

— Nytt myntporträtt. *SNT* 2001:5 s. 125.

— *Karl XIV Johan. En fransman i Norden.* 2005.

Malmer, B.: *Den svenska mynthistorien. Vikingatiden ca 995-1030*. 2010.

Rasmusson, N. L.: Kungl. Myntkabinettet, Stockholm, 1970. *Nordisk Numismatisk Årsskrift* s. 211-234.

SB = Ahlström m.fl.: *Sveriges besittningsmynt.* 1980.

SM = Ahlström m.fl.: *Sveriges mynt 1521-1977*. 1976.

Stenström, S.: Arvid Karlsteen. hans liv och verk. *Nordisk Numismatisk Tidskrift* 1945.

Sundquist, T.: Kastpenningar vid regentkröningar i Uppsala domkyrka 1528-1675. *Samlad Glädje. Numismatiska klubben Uppsala 1969-1999* s. 133-148. 1999.

Tingström, B.: *Svensk numismatisk uppslagsbok*. 1972.

Ulonska, H-J.: Kortfattad historik över svensktidens myntning under 30-åriga kriget – 1. Erfurt. *SNT* 1992:1 s. 4-9.

Westermark, U.: De svenska guldmynten. *Guldskatten från regalskeppet Kronan*, s. 11-13. Kungl. Myntkabinettets katalog nr 24. 1986.

Wiséhn, I.: Förteckning över ett antal medaljgravörer, ”konterfejare”, guldsmeder och myntmästare förknippade med medaljerna över Gustav II Adolf. *SNT* 2007:2 s. 38-39.

— Gustav I:s riksdalermynt. *SNT* 2010:3 s. 58-59.

Myntklubben Skilling Banco

Linköping
www.mksb.se

SELINS MYNTHANDEL AB
Mynt Sedlar Medaljer
Ordnar Nålmärken

Öppettider:
Vardagar 10.00 – 18.00
Regeringsgatan 6
111 53 Stockholm
Tel. 08–411 50 81
Fax. 08–411 52 23

När alla utländska tillgångar och skulder skulle deklareras

I DECEMBER 1939 var valutamarknaden helt förändrad i jämförelse med läget i augusti samma år. Andra världskriget var inne på sin fjärde månad. De oroliga förhållandena gjorde att Riksbankens fullmäktige ansåg det vara av största värde att kunna få fullständiga uppgifter om hela landets valutaställning.

Fullmäktige föreslog därför att en inventering skulle verkställas:

... av inom landet bosatta personers tillgångar och skulder i förhållande till utlandet samt av guldbehållningar, som kunna befinna sig i dylika personers ägo. De uppgifter, som kunde erhållas vid en dylik inventering och som skulle giva en relativt säker grundval för att bedöma landets finansiella ställning i förhållande till utlandet såväl som till enstaka länder, torde kunna visa sig vara särskilt värdefulla vid eventuella förhandlingar om handels- eller betalningsavtal. Dessutom skulle det väsentligt underlätta handhavandet av en valutareglering, om en sådan skulle visa sig nödvändig att införa.

Tanken var att inventeringen skulle avse ställningen vid årsskiftet. Lämnandet av uppgifter var tvingande. Kungörelsen meddelades medborgarna i januari 1940. I kungörelsen angavs att:

En var, som är här i riket bosatt, är pliktig att, i den omfattning riksbanken finner erforderligt, till riksbanken lämna uppgifter angående

a/ de utländska betalningsmedel, utländska fordringar och utländska värdepapper, som han äger eller innehar,

b/ tillgångar i utlandet, vilka tillhöra eller finnas framdeles skola tillkomma honom,

c/ guld och guldmynt, som tillhöra honom och som förvaras här i riket, samt

d/ förpliktelser, vilka han åtagit sig eller för vilka han häftar gentemot utlandet.

I denna kungörelse förstås med utländska betalningsmedel: utländska sedlar och skiljemynt ävensom växlar, checkar och andra penninganvisningar, som innefatta rätt till betalning i utländskt mynt; utländska fordringar: fordringar, som innefatta rätt till betalning i utländskt mynt och icke grunda sig på värdepapper, dock att till fordran, som här avses, ej skall räknas på avtal grundad fordran, där betalningen fortfarande är betingad av avtalets fullgörande å fordringsägarens sida; utländska värdepapper: aktier, lottbrev och andra delaktighetsbevis i bolag samt obligationer och andra förskrivningar, vilka utfärdats av någon som är bosatt i utlandet för särskilda delar av skuldbelopp och uppenbarligen äro avsedda för den allmänna rörelsen, så ock handlingar, varigenom någon tillförsäkras förfoganderätt över utländska värdepapper.

Det var nog lätt hänt att vissa medborgare kände sig kringskurna och iakttagna.

IW

Källa

Skrivelseförslag angående deklaration av utländska tillgångar och skulder. Att behandlas vid fullmäktiges sammanträde den 21 december 1939. Ur: 31 a-i. Riksbankschefens arkiv, I. Rooth. Planering för kriser ca 1930-1950. Riksbankens arkiv.

Pressklipp 1889

Vem var C. W. D.?

I en tidning, okänt vilken, fanns 1889 följande köpesannons om en kanske ovanlig julklapp, vad vet jag:

ÅSTUNDAS KÖPA.
Julklapp.
En större
svensk Myntsamling
om cirka 1,000 à 2,000 nummer, väl bibehållna, önskas köpa. Svar sub «C. W. D.» i Hr Falks Bokhandel, Gref-Thuregatan № 20 A.

Annonsen väcker åtminstone min nyfikenhet. Tack Wedberg för att du sparade den i din klippsamling. Fick C. W. D. napp? Vad hade han för koppling till Falks (Jarl Falk?) Bokhandel?

Vet någon läsare av vår tidskrift närmare besked?

MGL

Gorius målare – den förste till namnet kände myntgravören i Sverige

Av Bengt Hemmingsson

År 1948 publicerade T. G. Appelgren en artikel med ovannämnda titel. Med stöd av en notis i 1538 års räkenskaper från räntekammaren konstaterade han, att en viss *Gorius* (förkortning av Gregorius) bland annat levererat stampar till myntet under året och för sina tjänster uppburit ett arvode om 28 mark.[1]

Appelgren tyckte sig kunna spåra Gorius' gravörstil i myntens prägel åren 1535-1539. När han år 1933 utgav sitt corpusverk över Gustav I Vasas mynt hade han dock inte uppmärksammat att Gustaf Upmark i en uppsats redan år 1894 anfört notisen från 1538. Upmark kopplade samman namnet med den Gorius målare, som sedan 1532 var sysselsatt med arbeten på Stockholms slott.[2]

En Gorius guldsmed förekommer emellertid i Stockholms tänkeböcker under åren 1524-1529 samt i ett brev från år 1537.[3] Det ligger närmare till hands att förknippa en stampsnidare med guldsmedshantverket än att en målare också skulle ha sådana färdigheter.

Men genom bland annat en nyfunnen notis i ett avlöningsregister från 1536[4] får vi visshet om att det faktiskt rör sig om Gorius målare:

Tijsdagen nest ffor micael[is]
Gorius målar på rekenskap
Til the stämplar på myntz –
15 [mark]

Därigenom kan vi också få en bekräftelse på tidigare antaganden om att det porträtt av kungen, som uppträder för första gången på 1536 års markmynt *(fig. 1)*, graverats av samme Gorius. Förutom det unika myntet (¼ gyllen?) med årtalet 1522 – som uppvisar den troligen äldsta avbildningen av Gustav[5] – så utgör 1536 års marker och halvmarker de äldsta svenska mynten, där någon porträttlikhet har eftersträvats. Upmark karakteriserar dem som "ett tydligt porträttförsök, ehuru ej heller lyckat", medan Sixten Strömbom anser att mynten visar ett "odisputabelt om också grovt försök till porträttprofil".[6]

Mynten är intressanta i sammanhanget, eftersom de utgör de enda ikonografiska dokumenten från denna tid. Det första egentliga porträttet av Gustav I är nämligen målat 1542 och visar kungen ett stycke upp i medelåldern (han anses vara född cirka 1496). Det är därför anmärkningsvärt att Gorius' myntporträtt av kungen under åren 1537-1538 plötsligt visar ett slätrakat ansikte[7] *(fig. 2)*. Säkerligen har detta att göra med verkligheten, eftersom skägget återkommer på 1539 års markmynt av den senare typen med tre sköldar på frånsidan.[8] Någon samtida skildring som bekräftar denna kungens modeväxling äger vi dock inte; den enda detaljerade beskrivningen av Gustavs utseende – den som ges av kungens systerson, Per Brahe den äldre – hänför sig till 1550-talet.

Gorius var inte ensam konsthantverkare vid myntet under år 1536. I maj samma år unnade nämligen kungen en Bengt guldsmed frihet från gästning (en form av skatt), så länge han var "på hans nådz mynt j Stockholm".[9] Denne Bengt återkommer inte i källorna i samband med myntningen, varför det kan antas att hans arbetsinsats – vad den nu bestod av – var tillfällig. Möjligen kan han ha varit sysselsatt med nedsmältning av konfiskerat kyrksilver. Gorius nämns därefter ytterligare en gång i källmaterialet under 1538, då han kvitterar en lödig mark silver i lön.[10] Detta skedde i Stockholm i juni, vilket tyder på att myntverket ännu inte hade flyttat till Västerås.

Appelgren antog på stilistiska grunder att Gorius också varit verksam i Västerås och att han levererat verktyg till myntet under 1539. Gorius skall ha avgått i slutet av året efter att ha gjort stampar till några av 1540 års mynt, vilka enligt Appelgren är de sista med hans stil[11] *(fig. 3)*.

Gorius' efterträdare på gravörsposten skall i så fall ha varit den Ulrik från Nürnberg, som omtalas för första gången i en förteckning över utgifter till *"Stemple Grefuers"* lön från år 1540.[12] Däri nämns att Ulrik blivit anställd genom kungens svågers – Sten Eriksson (Leijonhufvud) – försorg den 15/11 1539.

Appelgrens antagande om Gorius' tjänstgöringstid stöds i själva verket av det nyss nämnda dokumentet. Vad han inte uppmärksammade vid sin egen granskning var nämligen texten längst ner på sidan:

2 martii ana[ma]*de Gorius Molar*
efft[er] *Steen Erss*[ons]
beff[al]*ning för the*[n] *drengh*
hann lertt hadhe – 25 [mark]

Gorius har således uppburit 25 mark i ersättning för att ha lärt upp en dräng. Eftersom beloppet ingår i den totalsumma – 125 mark – som spenderats på "stämpelgravörers lön" under 1540, så rör det sig med andra ord om upplärning av en myntgravör. Ersättningen motsvarar också vad kollegan Ulrik fick i kvartalslön. Kan det vara densamme som Gorius lärt upp vid årsskiftet 1539/1540? Appelgren ansåg ju att Ulriks stil i början kännetecknas av "rått utförda bilder och slarvigt inställda omskrifter"; med andra ord skulle han ha varit en nybörjare i yrket då han anställdes.[13]

Om Appelgrens identifiering av Gorius' gravörstil även i övrigt är riktig, så skulle det betyda att hans verk-

1. Gustav I. Stockholm. 1 mark 1536. Sannolikt graverad av Gorius målare. Kungen bär här kort skägg och mustascher. Åtsidan förstorad. Ex Bonde 6:70.

2. Gustav I. Stockholm. 1 mark 1537. Liksom föregående graverad av Gorius. På detta mynt ser kungen ut att vara helt slätrakad. Åtsidan förstorad. Ex Bonde 3:104.

3. Gustav I. Västerås. 1 mark 1540. Troligen det sista myntporträtt som graverats av Gorius. Kungen bär hängande mustascher. Åtsidan förstorad. Ex Nordlind auktion 26/11 2006 nr 84.

samhet som stampsnidare inletts redan 1535 i Stockholm för att avslutas i Västerås vid årsskiftet 1539/1540.

Även om Gorius' alster har hamnat i skuggan av exempelvis Ulriks vackra dalrar från Svartsjö, så saknade han inte talang som stampsnidare. Han var verksam under en period då de medeltida stiliserade kungabilderna på mynten ersattes av mer realistiska framställningar i enlighet med de kontinentala förebilderna. Därför bär han epitetet "den förste till namnet kände myntgravören i Sverige" med den äran.[14]

FOTO: GABRIEL HILDEBRAND.

Noter

[1] Tryckt i T. G. Appelgrens lagerkatalog nr 80, 1943, s. 10-12. Se även M. Wijk: Västeråsmyntningen 1538-1540. (*Moneta 5, Meddelanden från Skånes Numismatiska Förening*, 2011), s. 142.

[2] G. Upmark: Gustaf Vasas porträtt (*Ord och bild* 1894), omtryckt i *Valda skrifter* (Stockholm 1901) s. 276f.

[3] *Stockholms stads tänkebok 1524-29 av M:r Olauus Petri Phase* (utg., L. Larsson, Lund 1929-40) s. 18, 81, 163, 245; Gorius guldsmeds hus på Skomakaregatan i Stockholm nämns den 2/1 1537; *Konung Gustaf den förstes registratur* (GIR), del XI (Stockholm 1888) s. 220.

[4] Räntekammarböcker 1526-1630 vol. 7: avlöningsregister 1536, fol. 36 (Kammararkivet).

[5] L. O. Lagerqvist: Sveriges äldsta myntporträtt? (i: *Den ljusa medeltiden. Studier tillägnade Aron Andersson*; Statens historiska museum, Studies 4, Uddevalla 1984) s. 134ff.

[6] S. Strömbom: *Svenska kungliga porträtt i Svenska porträttarkivets samlingar*, del I (Stockholm 1943) s. 27.

[7] T. G. Appelgren: *Gustav Vasas mynt* (Stockholm 1933) typ 71C, s. 77-80; Lagerqvist (1984 s. 139) framhåller att det var vanligt vid denna tid att monarkerna anlade eller rakade av sitt skägg efter modets växlingar och nämner Henrik VIII som ett exempel – under en period på 1520-talet var han helt slätrakad.

[8] Appelgren 1933 typ 81.

[9] GIR XI s. 113.

[10] Kammarens kvittensregister vol 1:1, fol 16v. (Kammararkivet).

[11] Appelgren 1933 s. 50 ("stil 8"); 1948 s. 11.

[12] Myntväsen vol. 1:5 (Kammararkivet). När Appelgren gav ut sitt corpusverk år 1933 kunde han inte återfinna handlingen i fråga. Han hade sett den 27 år tidigare i Riksarkivet, men den hade sedermera överflyttats till Kammararkivet. Under resans gång har dokumentet – som är i mycket dåligt skick – tyvärr blivit än mer fragmentariskt. Lyckligtvis återger Appelgren texten (1933 s. 50-51) i det skick han såg den år 1906.

[13] Appelgren 1933 s. 51.

[14] Till dåvarande Sverige räknar vi även Finland och där finns det en ännu tidigare gravör belagd. En Philippus van Foyssych var nämligen verksam i denna befattning i Åbo 1524; se *Finlands medeltidsurkunder* del VIII (Helsingfors 1935) nr 6165.

HÅKAN WESTERLUND MYNTHANDEL

KÖPER • SÄLJER • BYTER
MYNT • SEDLAR • MEDALJER

Olympiska föremål

Vasagatan 42
111 20 STOCKHOLM
Tel. 08–411 08 07

Öppet: måndag–torsdag 11–13

Mynt funna på kyrk- och marknadsplatsen Årsilla i Ångermanna lappmark

Av Anders Huggert

Genom författarens artiklar i ett par tidigare nummer av tidskriften har den intresserade läsaren fått viss inblick i den handelsverksamhet som bedrevs i Ume lappmark under 1600- och 1700-talen och ett därmed förekommande och tilltagande bruk av mynt som betalningsmedel.

Fjällområdets samer stod under sommaren i nära kontakt med människor i västerhavsområdets nordbobygder, där det i fjordarnas inre del med tiden utvecklats särskilda handelsplatser (SNT 2009:7).

I skogslandet öster om fjällryggen var det i stället sambandet med det svenska samhället som gällde. Detta kom framför allt till uttryck under vintern genom regelbundna sammankomster på kustlandets – redan under medeltiden uppkomna – kyrkplatser. Enligt ett kungligt direktiv år 1606 skulle det emellertid uppe i själva Lappmarken snart inrättas särskilda kyrk- och marknadsplatser, vilket i Ume lappmark kom att ske redan 1606-1607, då det uppfördes en kyrka vid ett sel (lugnvatten) i Umeälven. Platsen benämndes *Lyksälie* och dit färdades umesamerna för kyrkliga och juridiska förrättningar för att betala skatt, bedriva handel med tillresande köpmän och – sist men inte minst – för att träffas (SNT 2010). Dit färdades också samer från den i sydväst angränsande Ångermanna lappmark.

Kyrk- och marknadsplatsen Årsilla

Den fortsatta utvecklingen i Ångermanna lappmark dirigerades även den utifrån ett kungligt direktiv – denna gång år 1648. Det skulle byggas en kyrka vid Åselet i Ångermanälven och den lappmarkens invånare skulle utgöra en egen församling och inte längre lyda under Umeå lappkyrka i Lycksele (Fahlgren s. 209). Där uppstod så en kyrk- och marknadsplats av samma slag som den i Lycksele och benämndes *Årsilla*. Både borgare från Umeå och Härnösand for gärna dit för att bedriva handel.

Det existerar en karta från 1715, som tydligt visar hur platsen inrättats *(fig. 1)*. Den ligger i direkt anslutning till älven och avgränsas i övrigt av en gärdsgård. I området finns kyrka med kringliggande begravningsplats, prästgård, borgerskapets bodar på själva handelsplatsen, samers kåtor och finnars (= nybyggares) hus. Dessutom har det omsorgsfullt markerats var prästen har åker (1-7) och äng (8).

Inget av detta finns nu i behåll. Större delen av området är kyrkogård och där finns även villabebyggelse. Sockenkyrkan är numera belägen på en bergshöjd i söder. Endast en mindre del av den tidigare kyrk- och marknadsplatsen utgör registrerad fornlämning och med beteckningen Åsele 393.

I samband med förestående markexploateringar i området utförde Västerbottens museum åren 1978 och 1983 visst arkeologiskt undersökningsarbete, som huvudsakligen var av orienterande karaktär. I fyndmaterialet från 1983 finns några mynt (Vbm 17.938), nämligen:

Sverige, 6 ex: Ulrika Eleonora, 1 öre km 1720; Adolf Fredrik, 2 öre sm 1767; Gustav IV Adolf, 1 skilling 1802, ½ skilling 1809, ½ skilling riksgälds 1799 (hälften av myntet); Karl XIV Johan, 1/6 skilling banko 1836. *Norge, 1 ex:* Håkon VII, 5 öre 1907.

Emellanåt har det påträffats mynt i områdets villaträdgårdar, men sådant mynt har vanligtvis inte tagits till vara – så när som på en Gustav III:s 1/12 riksdaler 1779 och en skilling Karl XIV Johan 1822 (Vbm dnr 314/2010).

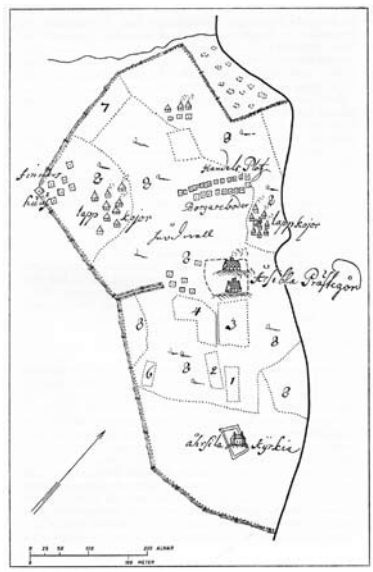

1. Kyrk- och marknadsplatsen Årsilla enligt karta från 1715. Efter Bergling.

Förutom mynt, som antagligen av en ren slump blivit liggande på kyrk- och marknadsplatsen, har där också påträffats depositioner och då i samiska gravar från 1700-talet.

Mynt i samiska gravar

År 1852 kunde Åsele sockens nya kyrka invigas, belägen på bergshöjden strax sydväst om den kyrkplats som från början gällt. Hela området med den ursprungliga kyrk- och begravningsplatsen lades då ut som kyrkogård. Under förändringsarbetets gång hände det att äldre gravar påträffades. De grävdes i så fall upp och flyttades undan för att ge plats åt den nya tidens begravningar.

En person som åren 1925-1950 var verksam på kyrkogården har berättat

2. Mynt funna i samiska gravar på begravningsplatsen.
FOTO: PETTER ENGMAN, VÄSTERBOTTENS MUSEUM.

att det påträffades gravar, där kroppen lagts i en svepning bestående av näversjok. Enligt denne, och ännu en meddelare, hölls näversjoken samman av repslingor eller sömmar av rottågor. När sådana höljen lyftes upp ur marken (för att sedan återbegravas) hände det vid hanteringen att det trillade ur någon kopparslant och/eller del av kritpipa (Vbm dnr 136/91, 64/2007 och 309/2011). Åtminstone den nu först nämnde personen var kulturhistoriskt intresserad, så han tog tillvara en del sådant material. Längre fram i tiden lämnade hans dotter föremålen till länsmuseet (Vbm 15.324).

Vad mynt beträffar, så är det fråga om tre stycken *(fig. 2)*, nämligen Ulrika Eleonoras 1 öre km 1719 (2 ex) och Adolf Fredriks 2 öre sm 1762.

Det hör till saken att samer i äldre tid hade för vana att utrusta sina döda med gravgods. Företeelsen belyses i en intressant berättelse som författats i Uppsala år 1724 av en sameyngling, Petrus Thurenius, och bär titeln: *En Kort Berättelse Om the widskeppelser, som uthi Åhrsilla Lapmark ännu äro i bruk.* Thurenius var från Åsele lappmark och bedrev studier vid sameskolan i Lycksele innan han hamnade i Uppsala för högre studier. I avsnittet om begravning finner vi följande:

... Det gamla sättet till att begrafwa är nu mästadehls gudilof afskaffat, dok bruka somliga i Löndom sina döda begrafwa som följer nembl., att the lägga en liten bit kött i kistan; en yxa eller knif, eldföre, jembwähl ock litet penningar [!]*, att the skola hafwa något til att begynna med i andra werlden.* (Fellman s. 398)

Med andra ord kan de samiska gravarna på Åsele äldsta begravningsplats mycket väl ha innehållit även andra slag av gravgåvor än just tobakspipa och kopparmynt.

Kartan från 1715 ger ett ovanligt gott begrepp om hur en av Lappmarkens kyrk- och marknadsplatser vid den tiden var inrättad. Sedan dess har det aktuella området i Åsele exploaterats – utifrån ett modernare samhälles behov. Företagna arkeologiska undersökningar har egentligen inte tillfört något nytt.

Det händer att mynt påträffas. I det sammanhanget är det av särskilt intresse att det på den nuvarande begravningsplatsens ursprungliga del framkommit karakteristiska samiska gravar, där liket svepts i näver och försetts med åtminstone tobakspipa och/eller mynt. Så begravde samer gärna sina döda ännu under 1700-talet – enligt en i sammanhanget särskilt värdefull berättelse, som författats 1724 av en sameyngling som hörde hemma i just Åsele lappmark!

Referenser

Bergling, R.: *Kyrkstaden i övre Norrland. Kyrkliga, merkantila och judiciella funktioner under 1600- och 1700-talen.* Skytteanska samfundets handlingar 3. Umeå 1964.

Fahlgren, K.: *Andlig odling. Åsele sockenhistoria.* Red. av Karl Fahlgren. Umeå 1966 s. 209-260.

Fellman, I.: *Handlingar och uppsatser angående Finska lappmarken och lapparne.* 1. Helsingfors 1910.

Huggert, A.: Danska mynt funna på kåtaplats i Tärna socken, Lappland. *SNT* 2009:7 s. 159–161.

Huggert, A.: Kyrk- och marknadsplatsen Lyksälie. *SNT* 2010:1 s. 6–10.

Vbm = Västerbottens museums samlingar, Umeå.

Vbm dnr = Handlingar i Västerbottens museums arkiv, Umeå.

Strandbergs Mynthandel & Aktiesamlaren AB

Värderar, köper och säljer mynt, ordnar, medaljer, aktiebrev, sedlar, äldre handlingar m.m.

www.aktiesamlaren.se

Arsenalsgatan 6 • Box 7377 • 103 91 Stockholm
Tel. 08–611 01 10 • Fax 08–611 32 95

Oväntad myntskatt

När Stockholms länsmuseum sommaren 2000 utförde en arkeologisk undersökning av boplatslämningar vid Igelsta energiverk i Östertälje socken, Södermanland, fann man en oväntad myntskatt.

Inte bara forntida föremål påträffades nämligen. På platsen fanns även ett antal helt moderna stolphål placerade intill ett motionsspår. Förmodligen hade där tidigare funnits belysningsstolpar.

Det är ju inte ovanligt att man av skilda anledningar vid uppförandet av grindstolpar och annat lägger ett mynt i själva gropen. Men vid undersökningen av ett av dessa nutida stolphål påträffades inte mindre än 169 mynt, alla från 1900-talet: 25-öringar från 1943-1973 (19 ex), 10-öringar från 1948-1973 (103 ex) samt 5-öringar från 1972-1973 (47 ex). Således en myntskatt deponerad 1973 eller senare – och bara låga, utgångna valörer.

MGL

Dags att vidga vyerna inom numismatisk forskning

Numismatiken är en hjälpvetenskap till arkeologin men kan även användas till att bistå forskningen inom till exempel ekonomisk historia. Den numismatiska forskningen i såväl Sverige som internationellt har hittills främst handlat om katalogisering av mynt och till viss del myntningspolitik. Metoderna som använts har varit stampkedjor och analys av myntens övriga egenskaper (halt, vikt, motiv med mera), dokumentation och beskrivning av skattfynd samt tolkning av olika skriftliga källor. Det är viktigt att man fokuserar på dessa metoder även i fortsättningen, eftersom de utgör den viktigaste basen för att analysera historiska mynt, myntsystem och penningpolitik.

Om man jämför den numismatiska forskningen med forskningen inom andra samhälls- och naturvetenskapliga ämnen förefaller det dock möjligt att vidga vyerna och utveckla forskningen. Förbättringar kan göras genom åtminstone tre typer av förändringar:

- att arbeta växelvis med teori och med empiri
- att använda statistiska metoder
- att öka internationaliseringen av forskningen

Dessa metoder och förändringar står inte i konflikt med den existerande numismatiska forskningen utan skulle komplettera den.

Koppling mellan teori och empiri

Man bör försöka koppla samman de empiriska observationer som man gör från skattfynd, från skriftliga källor och från myntens utseende med olika teorier och modeller. Inom nästan all samhälls- och naturvetenskaplig forskning arbetar man växelvis mellan teori och empiri med syfte att bygga upp enkla modeller. Att formulera en teori är ett mer precist sätt att uttrycka ett orsakssamband än vad vanligt språkbruk normalt medger. Utan en teoretisk grund blir det svårt att förklara de empiriska fenomen som man observerar. Det är då lätt hänt att förklaringarna blir både ologiska och tagna ur sitt sammanhang.

En vanlig vetenskaplig arbetsgång är att man använder en teori för att generera hypoteser om hur verkligheten är beskaffad. Sedan testar man dessa hypoteser empiriskt med hjälp av statistiska eller andra metoder. Detta leder till att man accepterar, förkastar eller reviderar teorin. Det är sålunda hela tiden en växelverkan mellan teori och empiri.

I både Sverige och utomlands har man tidigare dragit en del slutsatser baserade på beskrivningar av skattfynd, men man har inte försökt koppla samman resultaten med vetenskapliga teorier. Mynt och andra betalningsmedel kan ha både kulturella och politiska syften, men de har alltid en ekonomisk funktion. Det är därför främst ekonomiska teorier som är aktuella. Naturligtvis måste dessa teorier anpassas till den tidsperiod och de villkor som då var rådande för att analysen ska bli träffande.

Statistiska metoder

Skattfynd erbjuder forskaren rika möjligheter att analysera datamaterialet på olika sätt. Inom så gott som alla samhälls- och naturvetenskapliga ämnen använder man statistiska metoder för att göra utsagor om egenskaper hos datamaterialet. Detta har man dock inte sett till i någon större omfattning inom den numismatiska forskningen, varken i Sverige eller utomlands. En orsak kan vara att forskarna, som ofta kommer från arkeologin, saknar skolning i kvantitativa metoder.

Statistiska test kan till exempel tillämpas för att analysera en skatts sammansättning. Man kan testa likheten av fördelningar av mynt mellan olika skattfynd eller hur sannolikt det är att ett skattfynd bara innehåller en myntyp av två om man utgår ifrån att båda mynttyperna är präglade samtidigt.

Ökad internationalisering av forskningen

Ett tredje kännetecken för den numismatiska forskningen är att den ofta är geografiskt begränsad. Studier skrivs på det egna landets språk och man refererar ofta endast till skrifter från sitt eget land. Ett exempel på detta är åtskilliga svenska artiklar och böcker om medeltidsmynt (Klackenberg 1992, Jonsson 1995 och 2002, Hemmingsson 1994). Studier av den medeltida myntningen i Sverige drar sällan på den internationella forskningslitteraturen trots att omfattande litteratur finns (Nau 1977, Grierson 1991, Spufford 1988, Kluge 2007). Vid en närmare analys visar det sig dock att det finns klara paralleller mellan myntningen och myntens funktion i Sverige jämfört med nere på kontinenten. Det är nästan alltid så att de mynttyper (brakteater, hohlpenningar, örtugar) som introduceras i Sverige är rena adoptioner av tyska eller andra länders mynttyper. Det är då högst sannolikt att man även adopterar myntens funktion eller hela myntsystemet.

En negativ konsekvens av geografiskt begränsad forskning kan bli att den kritiska granskningen kommer till korta. Granskningen är en central kvalitetssäkring inom forskningen och är beroende av en kritisk massa av forskare. Ett land som Sverige har ett begränsat antal forskare inom numismatiken. Det blir då nödvändigt att förankra de nya rönen på den internationella arenan, där den kritiska massan av forskare är tillräckligt stor. Ett naturligt steg är då att publicera sig i internationella tidskrifter enligt *peer-review*-principen, där anonyma forskare bedömer manuskripten. Men bortsett från *American Journal of Numismatics* är antalet sådana tidskrifter begränsade inom numismatiken. Det visar sig dock att de svenska forskarnas publicering i sådana tidskrifter är sällsynt. Sak samma gäller publi-

ceringen av svenska numismatiska artiklar i närliggande tidskrifter inom ekonomisk historia och arkeologi.

En orsak till den geografiskt begränsade forskningen är att studier liksom hela avhandlingar skrivs på det egna landets språk. Avhandlingar skrivs dessutom som monografier i stället för sammanläggningar av separata studier. Båda dessa faktorer gör det tidsödande och kostsamt att publicera sig internationellt i tidskrifter och gör det väldigt svårt för numismatiker i andra länder att upptäcka och tillgodogöra sig den svenska forskningen. I de flesta akademiska discipliner i Sverige har man lämnat dessa gamla format på avhandlingar. Ett första steg mot en mer internationellt baserad forskning vore att avhandlingar skrivs som sammanläggningar av separata studier och på engelska. Ett annat steg vore att göra det meriterande att publicera sig internationellt – vilket även det är fallet inom andra samhällsvetenskapliga discipliner.

Kommande forskningsprojekt

I min kommande bok om medeltida brakteater – *Renovatio monetae. Brakteater och myntningspolitik i högmedeltidens Europa* – som kommer att ges ut av Svenska Numismatiska Föreningen, tillämpar jag samtliga dessa tre metoder för att analysera medeltida brakteater i både Europa och i Skandinavien. Brakteaterna integreras med ekonomisk teori, statistiska test används för att analysera skattfynd och den svenska brakteatpräglingen kopplas samman med den internationella litteraturen. Materialet ska senare även publiceras på engelska antingen i bokform eller som separata studier som skickas till internationella tidskrifter enligt *peer-review*-principen.

I projektet analyseras medeltida brakteater ur ett ekonomiskt perspektiv. Utgångspunkten i analysen är att det fanns två huvudsakliga myntsystem i högmedeltidens Europa: långlivade och tidsbegränsade mynt. I båda systemen var mynten regionalt begränsade och utländska mynt var inte tillåtna (valutatvång). Myntherren hade här ett växlingsmonopol på ogiltiga mynt. I systemet med långlivade mynt kunde samma typ gälla under en myntherres hela regeringsperiod eller till och med under flera myntherrar. Tidsbegränsade mynt drogs in med jämna mellanrum (till exempel varje år) och gamla mynt förklarades ogiltiga. Här tog myntherren ut en avgift.

Det finns två huvudsakliga syften med projektet:

- För det första försöker jag bygga upp en enkel teori som tar fram de egenskaper som kännetecknar regioner som valde långlivade respektive tidsbegränsade mynt. Här sätter jag upp vilka villkor som måste uppfyllas för att ett system med tidsbegränsade mynt ska fungera. Detta modellbygge baseras på empiriska observationer som görs nere på kontinenten. Jag analyserar också hur brakteaterna är sammankopplade med tidsbegränsade mynt. En viktig del av analysen är hur valet av myntsystem hänger samman med myntförsämringar.

- För det andra testar jag sedan hur väl denna modell passar in på de skandinaviska länderna. Vilka förutsättningar fanns att ha ett system med långlivade eller tidsbegränsade mynt här? Modellen med tidsbegränsade mynt tycks stämma väl överens med de svenska förhållandena.

Baserat på dessa metoder kommer jag fram till en del nya och intressanta resultat inte minst vad gäller myntningspolitik under den svenska medeltiden. Dessa förslag till metodmässiga förbättringar syftar till att föra den numismatiska forskningen framåt. Metoderna ska inte ersätta existerande metoder utan är komplementära.

Roger Svensson
Docent i nationalekonomi, IFN

Referenser

Grierson, Ph., 1991, *Coins of Medieval Europe*. Seaby, London.

Hemmingsson, B., 1994, ”Myntpolitik och mynträkning under Magnus Ladulås och Birger Magnusson (1275-1320)”. *Svensk Numismatisk Tidskrift*, 1994:7, s. 176-183.

Jonsson, K., 1995, ”Från utländsk metall till inhemskt mynt”. *Numismatiska Meddelanden* XL, Svenska Numismatiska Föreningen, Stockholm, s. 43-61.

— 2002, ”Utvecklingen av ekonomin som den speglas av myntningen”, i Annerbäck, Lin (red.), Birger Jarls tid – en brytningstid? Sex föreläsningar från ett symposium i Stockholm våren 2001. *Runica et Mediævalia*, Stockholm, s. 43-72.

Klackenberg, H., 1992, *Moneta Nostra. Monetarisering i medeltidens Sverige*. Almqvist och Wiksell, Stockholm.

Kluge, B., 2007, *Numismatik des Mittelalters: Handbuch und Thesaurus Nummorum Medii Aevi*. Münzkabinett Staatlichen Museen zu Berlin och Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, Berlin och Wien.

Nau, E., 1977, ”Münzen und Geld in der Stauferzeit”, i *Die Zeit der Staufer*. Band III. Württembergisches Landesmuseum, Stuttgart, s.87-102.

Spufford, P., 1988, *Money and its use in Medieval Europe*. Cambridge University Press, Cambridge.

LUNDS MYNTHANDEL
KÖPER och SÄLJER
BYTER och VÄRDERAR
MYNT och SEDLAR
TILLBEHÖR och LITTERATUR
GRATIS LAGERLISTA
(uppge samlarområde)
Klostergatan 5, 222 22 LUND
Tel. och fax 046–14 43 69
e-post: siv-gunnar@swipnet.se

ULF NORDLIND MYNTHANDEL AB
Karlavägen 46
Box 5132 • 102 43 Stockholm
Tel. 08–662 62 61
Fax 08–661 62 13
KÖPER • SÄLJER • BYTER
MYNT • SEDLAR
MEDALJER • ORDNAR
Lagerlista över svenska personmedaljer och numismatisk litteratur
www.nordlindsmynt.se

Erika Harlitz: Urbana system och riksbildning i Skandinavien. En studie av Lödöses uppgång och fall ca 1050-1646. Göteborg: Institutionen för historiska studier (Göteborgs universitet 2010). 172 s. Summary in English.

Avhandling om Lödöses uppgång och fall

I maj 2010 framlade Erika Harlitz vid Göteborgs universitet (Institutionen för historiska studier) en avhandling betitlad *Urbana system och riksbildning i Skandinavien. En studie av Lödöses uppgång och fall ca 1050-1646*, inte alltför omfångsrik (172 sidor) men med så många spår och sidospår att en anmälan i SNT i stort sett får bli begränsad till de numismatiska sammanhangen.

Det är den andra stora avhandlingen med tema Lödöse under fyra år efter arkeologen Kristina Carlssons *Var går gränsen? Arkeologiska uttryck för religiösa och politiska aktörer i nuvarande Västsverige under perioden 1000-1300*, 2007. Att den nya avhandlingen får en anmälan här har med mynthistorien att göra. Publiciteten har varit sådan att en del tillrättaläggande i det hänseendet är nödvändiga.

Fakultetsopponenten Geir Atle Ersland, förste amanuens i historia vid universitetet i Bergen, har haft generositeten att publicera en sammanfattning av sin opposition i *Historisk Tidskrift* 2011:2 – en klok och sansad framställning som på sex sidor ger en fyllig men inte påfallande positiv sammanfattning av denna avhandling. Ersland rekommenderas varmt till läsning.

”Avhandlingens teoretiska ramverk”, det ”dynamiska urbana systemet”, förblir trots Harlitz tappra och mångsidiga förklaringsförsök oklart och föga övertygande. Nivåer, funktioner, positioner och exklusiviteter tycks i ”den konkreta undersökningen” kunna skifta inbördes i så hög grad att konstruktionen blir meningslös. Händelseförloppen klarnar knappast. Begreppsapparaten med nya termer tycks ha som huvudsyfte att understryka hur antikverade tidigare (nationalistiska) uppfattningar om Lödöses historia är. Man önskar lite mer vanlig svenska i stället för alla dessa teoretiska, ofta otillräckligt definierade termer. Här förenklas pre-

sentationen till några få punkter som författaren framhållit som väsentliga.

Lödöse har en säregen ställning bland svenska medeltida städer genom sitt västliga läge, sin tidiga existens, sina anmärkningsvärt rika utlandsförbindelser. Det har föranlett många förklaringsförsök till dess upphov, men det tydligt viktigaste spåret i Harlitz avhandling – att Lödöse var en norsk stad – är någonting (nästan) nytt. Ännu märkligare är att inga tidiga medeltida norska källor har den minsta antydan om detta.

Harlitz vill se Lödöses framväxande som en utveckling inom en ekonomisk och kulturell enhet, den norsk-svenska gränsregionen Glomma-Risveden, enligt Harlitz kännetecknad av befolkningstäthet, jordbruksöverskott, teknologisk, social, politisk och ekonomisk specialisering. Det geografiska valet förefaller tillfälligt och beskrivningen överraskande. Den kan möjligen gälla för norra delen av området (där Göta älv inte längre är med) men absolut inte något som man förknippar med Risveden i söder närmast Lödöse, under medeltiden okänt som ett riskabelt vildmarksområde, glest befolkat (av bland annat rövare såsom det framställts hos Hallfred Vandraedaskald omkring år 1000). Över denna gränsregion växer enligt Harlitz den svenska riksbildningen fram och införlivas med den norska staden Lödöse.

I kapitlet om Lödöses politiska funktioner testar Harlitz Lödöses utveckling mot ”modellen för det dynamiska urbana systemet” i fyra perioder. De är rätt väl valda, även efter vår ”gamla” nationalistiska uppfattning: 1150-1190; 1250-1290; 1350-1400 och 1440-1473 – även om man undrar över tomrummen mellan perioderna.

Före nämnda perioder kännetecknas Lödöse som fjärrhandelsplats med relation till en norsk kungsgård, Torskog (Torskabacka) på Bohussidan om Göta älv (vars äldsta källa är från 1249: möte mellan Norges Håkon Håkonsson och Birger Jarl). Kungariket Sverige sägs växa fram ur ett handelsnätverk, som före Lödöse existerat på andra sidan Risveden bland annat kring handelsplatsen Grönköp. (Den är för övrigt ett mycket osäkert kort; inte ett enda medeltida fynd, i sämsta fall bara en språkhistorisk slutsats.)

”Den norska fjärrhandelsplatsen Lödöse i närheten av det svenska kungadömet”, som skulle bevisas av att norska kungar som Magnus Barfod och Sverre kunde röra sig fritt på båda sidor älven (det kunde de inte) är, som Ersland noterar, ett grundlöst resonemang.

Sedan det fastslagits att Lödöse var en norsk stad med norska kungar under äldre medeltid inrättas genomgången av Lödöses historia och arkeologi efter detta ”faktum” – det som talar emot förtigs eller bortresoneras. Den gamla tanken att Lödöse uppstått i anslutning till en svensk kungsgård avfärdas med att någon kungsgård inom Lödöse inte har lokaliserats. Detta är inte sant. Jag har i flera sammanhang utrett fyndsituationen för östra partiet av nuvarande Skanskullen med bevismaterial för en kungsgård, både i spår av byggnadsanläggningar och i fyndmaterialet. Harlitz gör mycket av det renhornsmaterial som hittats här och som förvisso är norsk import, men knappast i så hög grad att det kan försvara tanken på en norsk ”kunglig närvaro”. Liknande påstås gälla fynden av veckade ylletyger i detta område, vilka antas vara en kunglig norsk specialitet. Men de veckade ylletygerna i Lödöse är långt flera än motsvarande fyndmaterial i norska städer. Lödöse kan uppvisa omkring 100 fynd av dessa ylletyger, Oslo 22, Bergen, Trondheim och Tönsberg ytterligare några. Detta tyder snarast på att det är Lödöse som är huvudproducent av detta märkliga material, som inte finns utanför Skandinavien. Fynd av skyttlar i Lödöse ger för övrigt besked om en möjlig lokal tillverkning här.

Harlitz nämner inte en av 1100-talets viktigaste skriftkällor, kalenderstickan från Lödöse (fynd 1961, daterad till 1140-talet). Elisabeth Svärdströms avhandlingar om den (1963 och 1982) är bland de tyngsta forskningsbidragen om det medel-

tida Lödöse. Där konstateras att det inte finns en skymt av norsk helgontradition i denna för europeisk dåtid ganska fullständiga helgonkalender. Svärdström konstaterar också, i motsats till Harlitz, att de norska personnamnen i Lödöses runinskrifter inte är i majoritet, inte fler än naturligt inom ett och samma språkområde.

Harlitz förtiger den från skriftkällor bekanta kunganärvaron i Lödöse under 1100-talet (till exempel Saxos berättelse om Knut Magnusens besök hos Sverker omkring 1152). De mycket säkert daterade myntningsfynden från denna tid behandlas av Harlitz som otillförlitliga; hon påstår till och med att arkeologerna i Lödöse inte vågar stå för dateringarna, vilket är ren osanning. Dateringen stöds av stratigrafi, dendrokronologi, parallellfynd (Bårarp med flera) och skriftkällor.

De tidiga myntkungarna, Sverker och Knut Eriksson, avhandlas mycket kort. Annars är Sverker en ur svensk synpunkt betydande kung, myntherre, klosterbildare (det äldsta klostret i Lödöse, troligen omkring 1150, är sannolikt en skapelse av Sverker, liksom Alvastra, Nydala, Varnhem). Knut Eriksson, som var den ende skandinaviske myntherre som så tidigt som på 1100-talet kan ståta med både eget namn och myntortsnamn på sina mynt, avfärdas eftersom myntorten enligt författaren är norsk (trots tillverkningsspillet!).

Beträffande 1100-talsfynden under 1980-talet hänvisar Harlitz till Norges myntklassiker Schive (1865) och hävdar med stöd av numismatikern Risvaag (som trots tillverkningsspillet i Lödöse anser att detta är av östnorsk tillverkning) att myntningsunderlagen med patriarkalkors är odaterade (dendro cirka 1150). Hon påstår att myntmotivet är norskt, vilket inte alls är säkert: tills vidare framstår Lödösefynden som äldre än de av Schive presenterade. Beträffande Knut Eriksson kommer resonemanget fram till att ”svaret på frågan vem som slog de första svenska mynten måste återfinnas utanför det svenska kungadömet”.

Avhandlingens tyngdpunkt är en empirisk undersökning av Lödöses politiska funktioner under höjdpunktsfasen 1150-1473 och de ”kontextualiseras” med myntning, kungliga byggnadsverk och kunglig närvaro, det vill säga vilka regenter som kan beläggas ha vistats i Lödöse, när och hur ofta. Att lägga upp itinerarier (resebeskrivningar) har historiker länge sysslat med. Här är de många, men urvalet aktörer är snålt och godtyckligt (två bevisligen i Lödöse myntande kungar är inte ”närvarande”) och dateringskraven orimliga – resultatet alltså magert. Ibland blir det skevt: som Ersland påpekat är Sverres kungliga närvaro i Lödöse irrelevant eftersom han inte var kung då och inte återkom.

Beträffande perioderna nöjer jag mig med en kort översikt: I *period 1* (1150-1190) är Lödöse enligt Harlitz på väg ut från ett norskt monetärt system och in i ett svenskt. *Period 2* (1250-1290) innebär Birger Jarls borgbygge, vilket enligt Harlitz är etapp 2 i Lödöses övergång till svensk intressesfär. Intensiv myntning. Riksgräns i Göta älv. *Period 3* (1350-1400): myntningen utgår, enligt Harlitz omkring 1360. Kungabesök sällsynta. Med Kalmarunionen får Lödöse en perifer ställning. Hansan kommer in här, men i avhandlingen får den liten plats. Enligt Ersland borde den ha betonats i relation till både norsk och svensk stadslagstiftning. Men för Harlitz är det alltjämt viktigast att ”Lödöse ingick i ägokonstruktionen i det medeltida norska kungadömet” – några privaträttsliga jordskifteshandlingar från 1400-talet från båda älvsidorna får bevisa detta. *Period 4* (1440-1473) blir slutet för Lödöse som fjärrhandelsplats. Epilog: Nya Lödöse tillkom 1473.

Stadshistoriken dras alltså fram till stadsprivilegiernas slutliga indragning 1646. Ersland efterlyser stadsstyrelsens betydelse under denna period. Arkeologiskt saknar man påpekande om fyndmaterialets annorlunda karaktär efter 1400, då i princip det organiska fyndmaterialet försvinner.

Lödöseforskningens största brist är frånvaron av skriftkällor, i viss mån beroende på Lödöses perifera läge i den svenska kulturutvecklingen. Men den bristen kompenseras av ett rikt arkeologiskt källmaterial med en växande kunskapspotential i tolkningen. Dessa tillgångar har Harlitz i någon mån missat. Det är ingen tvekan om att hon lagt ner möda på att till läsarens fromma utreda historiska skolors ideologier, men viktiga linjer drunknar i den alltför flitiga omtuggningen av några huvudteman, som den luddiga figurationen Glomma-Risveden och den envetna förnorskningen av Lödöse långt fram i tiden.

Att Erika Harlitz resultat ändå blir intressant tycks bero på den energi hon lägger på att utvinna kunskap ur teoretiska resonemang, på det skandinaviska perspektiv hon anlägger och på en berömvärd inläsning av nyare medeltidsforskning, särskilt norsk.

Rune Ekre

Visa tillägnad N. L. Rasmusson

Den 21 december 1970 samlades personalen på Kungl. Myntkabinettet till en kombinerad jul- och avskedsfest. Chef för Myntkabinettet, då en avdelning inom Historiska museet, var Nils Ludvig Rasmusson. När året 1970 gick till ända hade han varit vid Myntkabinettet i fyrtio år.

Någon – men vem? – skrev en sång ägnad honom till en melodi av Birger Sjöberg. Ni känner nog igen vilken:

Den första gång jag såg dig
det var en vinterdag,
då du var ung och håret lyste rött.
Du mötte här medaljer,
och mynt av hundra slag,
Majorskan hade pysslat om och skött.
Nu blåste friska vindar in
ifrån de skånska landen,
ja, ljuset kom från Lund till oss
på gamla Kaos-stranden,
den första gång jag såg dig
på denna vinterdag,
den första gång jag tog dig uti handen.

Så mången uppsats skrev du,
fick få dukater för,
men alla dig ovansklig ära gett.
Du blidde så allt lärdare,
sist kunglig direktör
för detta gamla fina kabinett.
Du flyttar snart till Olofs stad,
en stad som inga flera.
Dit, tänkte du, dit kan jag fly
och vidare studera.
Där finns det lärda manfolk
och kvinnor av stort vett,
och frågor finns det fler att diskutera.

Men ännu när jag ser dig
på väg mot din pension,
då fyrti år har bleknat hårets svall,
så hör jag sus från Lundagård
och skånskans trygga ton
och myntens klang i alla fulla fall.
Nu tycker jag ur dammig bädd
hörs mynten vemodsklaga
allsköns metall i blandad kör,
som myntmän kan behaga –
vi säger tack för många år
och skål för din person,
vars anletsdrag nu rodna och behaga!

En möjlig upphovsman är Folke Sällström, som lärde känna Rasmusson 1937. Han sjöng gärna Birger Sjöbergs visor och skrev också dikter.

Rasmusson avled 1973. Hans omfattande bibliografi trycktes samma år med förord av Brita Malmer och Lars O. Lagerqvist.

MGL

Sedelförfalskarnas konung – J.A. Skog

När det handlar om Riksbankens sedlar har det knappast funnits något allvarligare försök till förfalskning. När det gäller privatbankernas sedlar är det främst hallänningen Petter Stenberg som lyckades förfalska allt som kunde löna sig. Annars finns det bara en man som framträder framför alla de övriga brottslingarna – nämligen J.A. Skog.

I Kungl. Myntkabinettets samlingar finns en hel del falska sedlar. Det rör sig ofta om en barnslig sedelflora, där förfalskaren gjort tafatta försök att skapa något som ser äkta ut. Där finns handritade, kluvna, fototypiska, fotolitografiska plagiat, vanliga fotostatkopior och så vidare.

Endast mästaren J.A. Skog har utgivit falska sedlar som är bättre än originalen. Han hade varit målare, musiker, cirkusartist, gravör och dessutom sedeltryckare. Skog tycks ha varit en orolig själ som inte kunde fastna för ett yrke. I slutet av 1800-talet tog han sig till Chicago, USA.

Hans plan var att förfalska svenska sedlar i USA. In till sin lägenhet bar han in en vridmaskin för tvättkläder, plåtar, sticklar, etsvatten, pappersform med mera. Därmed kunde Skog göra zinkklichéer för 100-kronorssedlar av 1880-års typ. Med en packe kamouflerade sedlar reste han till hamnen i New York och växlade till sig äkta dollar mot sina falska hundralappar. De var otrolig skickligt gjorda och således ingen konst att prångla ut.

Snart började ett stort antal av Skogs sedlar hamna i Sverige. En av dem tog vägen till sedelkontoret i Riksbanken. Där skulle den strykas ur livboken, men den hade tio gånger högre nummer än emissionens högsta. Sedeln skickades ned till sedeltryckeriet vid Skeppsbron. En yngre expert förklarade, liksom sedermera en expert hos *American Banknote Company* i New York, sedeln för äkta men tillade att den var bättre gjord än de äkta.

IW

Anm. Se också SNT 2010:7 s. 164.

Personalia

Gunnar Holsts prismedalj 2011

Gunnar Holsts prismedalj för 2011 har tilldelats den engelske numismatikern *Mark Blackburn*. Han erhöll medaljen innan han så tragiskt gick bort tidigare i år. Nedan återges motiveringen till priset.

Efter en längre tids sjukdom avled Mark Blackburn den 1 september 2011 i en ålder av 58 år. Han hade fram till dess haft en mycket framgångsrik bana som en av Englands mest framstående numismatiker och den främste inom sitt specialområde som omfattade myntningen i England under perioden 850-1150. Det är inte lätt att försöka sammanfatta hans numismatiska verksamhet som började när han vid 18 års ålder blev medlem i *British Numismatic Society* 1971. Michael Dolley, Michael Metcalf och Christopher Blunt blev efterhand hans lärare i ämnet.

Mark började arbeta professionellt som numismatiker 1982 i samarbete med professor Philip Grierson. Från 1991 hade han som chef för myntsamlingen vid *Fitzwilliam Museum* i Cambridge skapat en unik forskarmiljö för medeltidsnumismatik. En bidragande orsak till att det blivit möjligt var – förutom hans eget engagemang och organisatoriska förmåga – att han kunnat få ekonomiska bidrag av en storlek som skulle göra många avundsjuka. Dessa bidrag finansierar bland annat det gigantiska internationella projektet *Medieval European Coinage*. Med utgångspunkt från samlingen i Cambridge (där en stor del utgörs av Philip Griersons samling) kommer för första gången på hundra år en aktuell översikt över hela den europeiska medeltidsmyntningen att publiceras av experter från respektive land. Av planerade sjutton volymer har hittills två publicerats och åtta är under arbete, bland annat Skandinavien med Jørgen Steen Jensen som författare. Ekonomiska bidrag gjorde att han också kunde bjuda in kollegor från Indien och Japan för att arbeta i Cambridge.

Ett annat stort projekt som redaktör har varit 36 volymer av *Sylloge of Coins of the British Isles*. Här illustreras och beskrivs alla mynt i en samling. Bland annat har tre volymer – 1969, 1991 och 2007 – ägnats samlingen av engelska vikingatida mynt i Kungl. Myntkabinettet i Stockholm. Dessutom har samlingen i Uppsala publicerats i en volym.

Han hade varit med och organiserat ett stort antal symposier med början i Oxford redan 1980, då numismatiker från hela Nordeuropa träffades för att diskutera den vikingatida myntningen. Han hade ett mycket brett kontaktnät och var alltid mycket hjälpsam mot kollegor. Åren 2004-2008 var han ordförande i *British Numismatic Society*.

Hans egen forskningsinsats gällde först den engelska myntningen under slutet av 900- och början av 1000-talet, vilket efterhand ledde honom in på motsvarande skandinaviska efterpräglingar. Under de senaste decennierna hade hans intresse förskjutits bakåt i tiden till andra hälften av 800-talet och resulterat i en helt ny bild av vikingarnas myntningar i England. Han har även arbetat mycket med att analysera lösfyndsmaterial från England, men också från bland annat Kaupang i Norge.

Han har undervisat och handlett både studenter och doktorander. Under årens lopp har han fått många utmärkelser, bland annat av *British Numismatic Society, Royal Numismatic Society, British Academy, Société Française de Numismatique* och *Gunnar Holsts Stiftelse* samt utsetts till hedersdoktor i Cambridge. En samlingsvolym, *Viking Coinage and Currency in the British Isles*, med en del av hans uppsatser utkom 2011.

Med Mark Blackburns bortgång har den numismatiska världen förlorat en mycket kunnig och engagerad forskare och vän och som kommer att sörjas länge av hans kollegor över hela världen.

Bengt Holmén,
ordförande i Gunnar Holsts stiftelse för numismatik

Lyckosedlar

Sedlar som dekoration är inte lika vanliga som mynt i samma sammanhang. De senare används ju gärna som smycken till exempel. Sedlar då, hur kan de användas sekundärt? Många har väl sett toalettrullarna med avbildade hundralappar. Kanske ett sätt att visa skenbart förakt för pengar eller känslan av att vara så rik att man kan använda sedlar för ett sådant ändamål. På 1960-talet trycktes näsdukar med tryck av en hundrakronorssedel och ordstävet: ”Nyttigt med pengar sa’ han som snöt sig i hundralappen”.

Men det finns också sedelavbildningar med helt annan avsikt, sådana som är avsedda att medföra lycka. Här presenteras två brevkort från förra århundradets första hälft med den vackra Moder Svea. Det ena ska föreställa en av våra skära tusenlappar, så kallade laxar, men med den förändrade texten:

Lyckan hon kommer, när minst man det anar; släpp henne ej ur din hand: Ett tusende kronor – säg, är det ej, härligt att hugnas med slika presenter ibland!

Det andra vykortet grundar sig på femtiolappen från samma tid och med texten:

Må lyckan Dig söka det år som begynt: familjen sig öka, du rik bli på mynt; av hjärtat jag önskar, du får ett muntert och lyckosamt år!

En God Jul och ett Gott Rikt Nytt År önskas alla SNT-läsare!

MGL

Sedlar på vykort eller andra föremål är fortfarande populära motiv. Att som här leka med texten är mindre vanligt och kan kanske närmast jämföras med 1800-talets skämtsedlar.
KMK. Skannade av MGL.

Lätt att bygga eget stativ för myntfoton

Ett bra stativ till kameran underlättar myntfotografering. Man kan enkelt bygga ett på egen hand och så här kom mitt stativ till.

Jag skaffade först en kraftig, lämplig träplatta. Sedan sågade jag till ett par skenor av duraluminium. Den ena använde jag som hållare *(1)* till ett höj- och sänkbart kameradäck i form av en utsågad träprofil *(2)*. Just den på bilden är anpassad till min Olympus Master digitalkamera.

För att erhålla garanterad stabilitet applicerade jag den andra plåtskenan som stabilisator *(3)* ihopskruvad bakom den plåtskena som skall bära upp kameradäcket *(4)*. Detta kan då sänkas eller höjas med skruvar och vingmuttrar *(5)*. På plåtskenan finns inritat höjdgradering som tvärgående linjer för att kunna ställa in kameradäcket till rätt avstånd för att erhålla foton i naturlig storlek på mynt *(6)* eller om man vill minska kamerans höjd för att erhålla en detaljerad närbild.

Skruvar och muttrar kan man få tag på hos Clas Ohlson eller hos en järnhandlare. Behövliga verktyg för tillverkning är: 4 mm borr, växelborrskaft, en bågfil och en lämplig skruvmejsel.

Jag använder naturligt solljus, helst från sidan, vid fotografering för bästa kontrast. Lycka till!

Johan Wihlander

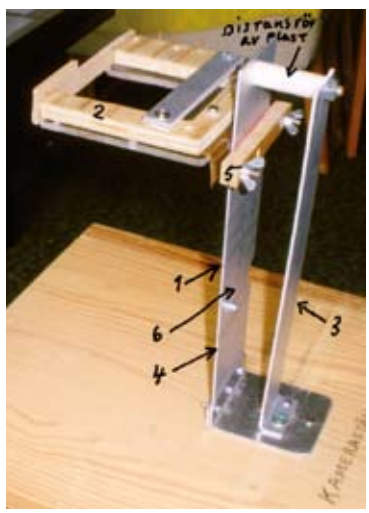

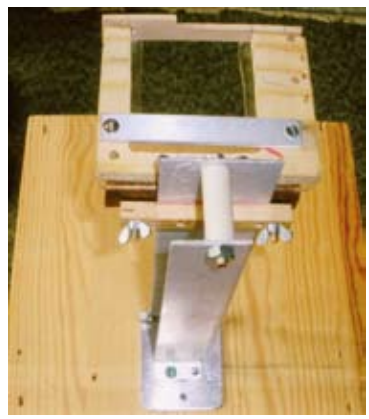

Ett kamerastativ för myntfotografering är lätt att bygga själv.
FOTO: FÖRFATTAREN.

HB MYNT & MEDALJER

Sveavägen 96

Box 19 507
S-104 32 Stockholm 19
T-Rådmansgatan (uppgång Handelshögskolan)
☎ + fax 08–673 34 23

Svenska och utländska mynt, sedlar och ordnar, militaria och nålmärken, medaljer

Öppet: vardagar 11-17, fredag 11-15

KÖP DINA JULKLAPPAR I

Kungl. Myntkabinettets museibutik

Slottsbacken 6 • Gamla Stan • Stockholm
08–5195 53 04
konferens.butik@myntkabinettet.se

SVERIGES MYNTHANDLARES FÖRENING

är en sedan 1973 etablerad sammanslutning av för närvarande 20 mynthandlare i flera olika städer i landet. Föreningen är ensam i sitt slag i Sverige.

Genom samarbete med de övriga medlemmarna vill varje mynthandlare förbättra och utöka sina tjänster.

ANTIKBODEN
Kyrkogatan 2
222 22 LUND
Tel. 046–12 99 00

BESO UR & ANTIK AB
Bertil Svensson
Västra Hamngatan 6
411 17 Göteborg
Tel. 031–13 94 84
besour@telia.com – www.besour.se

HAMRIN & SVAHN MYNT AB
Sjöberg 1
147 91 GRÖDINGE
Tel. 08–732 66 86, 070 212 64 55
christian.hamrin@telia.com

H & J:S NUMISMATIK HB
Jimmy Häggqvist
Box 43
310 20 Knäred
jimmy@collectia.se

KARLSKRONA MYNTHANDEL AB
Hantverkaregatan 11
371 35 KARLSKRONA
Tel. 0455–813 73
lennart@mynt.nu – www.mynt.nu

RUNE LARSSON MYNTHANDEL
Stora Brogatan 14
Box 98
503 06 BORÅS
Tel. 033–41 03 15

LUNDS MYNTHANDEL
Klostergatan 5
222 22 LUND
Tel./fax 046–14 43 69
siv-gunnar@swipnet.se

AB MALMÖ MYNTHANDEL & VYKORTSANTIKVARIAT
Kalendergatan 9
211 35 MALMÖ
Tel. 040–611 65 44

J. MELIN MYNT
Koltrastvägen 23
370 24 Nättraby
Tel. 0455–155 99

HB MYNTINVEST CORONA
Ö. Storgatan 20
611 34 NYKÖPING
Tel./fax 0155–28 63 25
corona-coin@swipnet.se
http://home.swipnet.se/corona_coin

HB MYNT & MEDALJER
Sveavägen 96, Box 19 507
104 32 STOCKHOLM
Tel./fax 08–673 34 23

ULF NORDLIND MYNTHANDEL AB
Karlavägen 46,
Box 5132
102 43 STOCKHOLM
Tel. 08–662 62 61, fax 08–661 62 13
info@nordlindsmynt.se
www.nordlindsmynt.se

NUMIKON
Stefan Jonasson / Ticalen Mynthandel
Stureplatsen 3
411 39 Göteborg
Tel. 031–20 81 11
ticalen@gmail.com

PECUNIA MM HB
Farinvägen 8
245 33 STAFFANSTORP
Tel./fax 046–25 21 19
mattsson.g@telia.com

J. PEDERSEN MYNTHANDEL
Norra Strandgatan 30
Box 1320
251 13 HELSINGBORG
Tel./fax 042–12 25 28
pedersen.mynt@telia.com
www.jpedersen.se

SELINS MYNTHANDEL AB
Regeringsgatan 6
Box 16 390
103 27 STOCKHOLM
Tel. 08–411 50 81, fax 08–411 52 23
www.selinsmynthandel.se

STRANDBERGS MYNTHANDEL & AKTIESAMLAREN AB
Arsenalsgatan 6
Box 7377
103 91 STOCKHOLM
Tel. 08–611 01 10 , 611 58 20
Fax 08–611 32 95
info@aktiesamlaren-bjb.se
www.aktiesamlaren.se
www.strandbergs-mynt.se

TAMCO NUMISMATICS
Box 6235
102 35 STOCKHOLM
Tel. 070 631 58 09
tamco.num@telia.com

TICALEN MYNTHANDEL
Stureplatsen 3
411 39 GÖTEBORG
Tel./fax 031–20 81 11
ticalen@gmail.com

HÅKAN WESTERLUND MYNTHANDEL
Vasagatan 42
Box 490
101 29 STOCKHOLM
Tel. 08–411 08 07, fax 08–21 21 96

SVERIGES MYNTHANDLARES FÖRENING
Sjöberg 1 • 147 91 Grödinge • Tel. 08–732 66 86 • 070 212 64 55
www.mynt.nu/smf/

MYNTAUKTIONER
I SVERIGE AB

Vårtider är Vasatider!

Vårens auktion äger rum i Stockholm den 10 mars 2012.
Vi har då glädjen att bl. a. försälja många vackra mynt från vasatiden.

Katalogen beställs genom insättning av 190 kr (275 kr till utlandet) på bg 399-0090.
För andra betalningssätt finns information på vår hemsida, www.myntauktioner.se

KVALITET & TRADITION

Auctions 201 – 203 in Berlin, February 2, 2012

Russian Empire
Nikolaus I., 1825 – 1855. 1 ½ Rouble (10 Zlotych) 1835, St. Petersburg. Family Rouble. Extremely rare, only 36 pieces minted. Perfect piece from polished dies. Magnificent patina, almost uncirculated. With expertise of the State Historical Museum in Moscow.

Austrian Empire
Archdiocese of Salzburg. Leonhard von Keutschach, 1495 – 1519. Guldiner 1504, Hall. Extremely rare. Attractive specimen with magnificent patina, extremely fine.

Kingdom of Poland
Sigismund III., 1587 – 1632.
½ Portugaloeser of 5 Ducats 1621, Vilnius, for Lithuania. Extremely rare. Extremely fine.

Kingdom of Sweden
Karl IX., 1604 – 1611. 16 Mark (Carlon) 1606, Stockholm. Very rare. Attractive specimen, almost extremely fine.

Duchy of Pommern-Stettin
Franz, 1618 – 1620. Triple Reichstaler 1618, Stettin. Extremely rare. Extremely fine.

KÜNKER

Coin and Gold Trading
Auction House for Coins and Medals

Catalogue 201: Numismatic Rarities (800 lots)

Catalogue 202: The Salzburg Collection of Friedrich Popken (200 lots)

Catalogue 203: High Quality Russian Rarities (200 lots)

Interested in receiving our Catalogues? Simply contact us!

Call: +49 541 96 20 20
Fax: +49 541 96 20 222
E-Mail: service@kuenker.de
Web: www.kuenker.com

Meet us at the

WORLD MONEY FAIR

February 3 – 5, 2012
www.worldmoneyfair.ch

Booth C5

Profit from our Experience – Consign your Coins and Medals!

More than 10,000 clients worldwide place their trust in us. Our company's first auction was held in 1985, and we can look back on a positive track record of over 200 auctions since that time. Four times a year, the Künker auction gallery becomes a major rendezvous for friends of numismatics. This is where several thousand bidders regularly participate in our auctions.

Fritz Rudolf Künker GmbH & Co. KG
Gutenbergstrasse 23 · 49076 Osnabrück
Germany · www.kuenker.com

Osnabrück · Berlin · Munich · Hamburg
Zurich · Znojmo · Moscow